

Duality of Revolutionary and State-Building in the Islamic Republic; with Emphasis on the Ninth and Tenth States

Reza Nasiri Hamed*

Assistant Professor, Department of Political Science, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Sarouye Mazhabi *

Ph.D. Department of Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract

Revolution is an event with fundamental and usually violent changes that disrupt the current course of affairs and seek to launch a new plan and establish a new system. One of the consequences of revolutions is the negation of existing political structures and revolutionaries usually establish their desired institutions after the revolutionary fervor has subsided. However, over time, the confrontation between revolutionary ideology and the administrative and executive structure resulting from the revolution has become one of the most challenging issues for revolutionaries. The present article argues that beyond case-specific conflicts, the root of this issue lies in the issue of "state-building." In fact, due to their sensitivity to the values of the revolution, revolutionaries are reluctant to accept the nature of the state in its true sense and with its inevitable requirements including the concentration of executive power in the government and the originality of the logic of public interest. They have a reductionist view of government, which causes even revolutionary governments to gradually lose an important part of their legitimacy and acceptance in this difficult situation. To this end and to show the importance of this issue as a structural matter and not just a specific person and government, we focus on the two governments of "Mahmoud Ahmadinejad" because the discourse of this government and its supporters, at least initially the coming of that revolutionary state was depicted, but the problem of the incompatibility of revolutionary act and the logic of action in the form of government in these states also manifested itself in a tangible way. The issue emphasized in this article, i.e. duality in revolutionary institutions and the established political structure, is an issue whose its history and background even goes back to the threshold of the Islamic Revolution; As with the transfer of executive power from the Shah to "Bakhtiar", dual sovereignty was keyed in the country and Imam Khomeini first formed the

* **Corresponding Author:** R.nasirihamed@tabrizu.ac.ir

* Sarouye.mazhabi@gmail.com

How to Cite: Nasiri Hamed, R., & Mazhabi, S. (2022). Duality of Revolutionary and State-Building in the Islamic Republic; with Emphasis on the Ninth and Tenth States. *State Studies*, 8(32)

Revolutionary Council from exile and immediately after returning to Iran, the interim government headed by Bazargan was specified in the Imam's message that the installation Bazargan, while paying attention to their faith in the "Holy School of Islam" and also based on their fighting records, and at the same time "without considering party relations and depending on a particular group". Such an interpretation implicitly indicated the difference between the revolutionaries and the professional technocrats of politics, such as the national-religious forces, and also introduced some dualism in the post-revolution period. This dual situation is understandable in terms of the confrontation between the revolutionary regime and the political system before the revolution (Bakhtiar's government) and perhaps its existence at the beginning of the revolution is also justified, but the issue here is that such dual confrontation has continued in the post-revolution era for some reasons. Discourse disputes are usually made from floating signs at the level of society, but all of them immediately tend to reach the political power and have the upper hand in the government. Therefore, the gap and opposition between the revolutionary discourses and those who are on the opposite spectrum and are referred to by various titles such as moderate, moderate and sometimes harsh terms such as compromiser and even traitor, in its obvious form. shows at the government level. Of course, tension occurs not only in the institution of the government, but also in everything that leads to the government, for example, skepticism towards party activity or at least caution about it is a clear manifestation of this issue, and revolutionaries, including in Iran Due to the concern of the unity of the different classes and spectrums of the people, they have been worried about the multiplicity caused by the activities of the parties even among the aligned currents. This situation has intensified with the appearance of external threats and everything that is classified as coups, conspiracies, internal unrest and protests, etc. Ahmadinejad's coming to power was the result of the rise of fundamentalist, revolutionary and of course populist discourse. In particular, the important beginning of this movement was the victory of fundamentalists on the 28th of February 2003 in the second term of the Tehran City Council elections, which they achieved a decisive victory by organizing in the form of a coalition of Islamic Iran settlers. They were the result of an organization known as the "Coordinating Council of the Islamic Revolution Forces" which was influenced by two fundamentalist organizations "The Party of Islamic Revolution Martyrs" and "Islamic Society of Engineers" and finally Mahmoud Ahmadinejad as one of the activists of these two currents as the mayor of Tehran Selected. During the uprisings in the Middle East and North Africa around 2011 onwards, Ahmadinejad used the term "human awakening" instead of the term "Islamic awakening" and tried to explain this phenomenon beyond a mere issue related to Muslims and Islam. This issue showed a non-ideological implication for describing such movements. Such themes in the philosophical literature and human sciences are not so unfamiliar interpretations, but the revolutionaries could not accept that such interpretations emanate from the speech of the government attributed to them, especially with all the costs they had paid materially and non-materially for the establishment of this government. In fact, just as once upon

a time the rational explanation and interpretation of Islamic teachings by streams such as religious intellectuals were interpreted by neglecting some religious foundations, the belief of the spring ring in the reinterpretation of contemporary developments also meant ignoring a part of the revolutionary speech. The justification of the mentioned statesmen regarding the need to emphasize the commonalities between religions or to go beyond the appearances of the Sharia to reach its innermost meaning, because it required ignoring the authority of the revolutionaries, especially the clergy, as the intellectual and administrative authority of the discourse of the revolution, and at the same time, the specific and special dimensions of the discourse of the revolution could not be accepted by this group of supporters of the revolution.

Keywords: State Building, Government Expediency, Revolutionaries, Fundamentalists, Pragmatism

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علوم انسانی

دوگانه انقلابی‌گری و دولت‌سازی در جمهوری اسلامی؛ با تأکید بر دولت‌های نهم و دهم

رضا نصیری‌حامد * * استادیار علوم سیاسی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

سارویه مذهبی * * دکتری علوم سیاسی گرایش اندیشه سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

انقلاب، رویدادی است توأم با تغییرات بنیادین و معمولاً خشونت‌آمیز که روند جاری امور را بر هم زده و درصد در انداختن طرحی نو و تأسیس نظامی جدید برمی‌آید. از تبعات انقلاب‌ها، نفی ساختارهای سیاسی موجود است و انقلابیون پس از فرونشستن شور و حال انقلابی معمولاً نهادهای مطلوب خویش را تأسیس می‌کنند. با این حال، تقابل ایدئولوژی انقلابی با ساختار اداری و اجرایی برآمده از انقلاب، جزو مسائل چالش‌برانگیز انقلابیون است. مدعای نوشتار حاضر آن است که فراتر از تعارض‌ها و اختلافات موردی و خاص، ریشه این قضیه در مسئله «دولت‌سازی» است. در واقع انقلابیون به سبب حساسیت به ارزش‌های انقلاب، از پذیرش ماهیت دولت و اقتضانات ناگزیر آن از جمله تمرکز قدرت اجرایی در اختیار دولت و نیز اصالت داشتن منطق مصلحت عمومی در آن ابا دارند و از این رو اغلب نگرشی تقلیل‌گرایانه به دولت دارند که سبب می‌شود حتی دولت‌های انقلابی هم در این وضعیت بغرنج به تدریج بخش مهمی از مشروعیت و مقبولیت خود را از دست بدهند. بدین منظور و برای آنکه اهمیت این قضیه به مثابه امری ساختاری و نه فقط شخص و دولتی خاص نشان داده شود، بر دو دولت «محمود احمدی‌نژاد» تمرکز می‌گردد؛ چراکه گفتمان این دولت و حامیان آن حداقل در بدو روی کار آمدن آن، دولتی انقلابی تصویر می‌شد اما مشکل مذکور در خصوص ناسازگاری انقلابی‌گری و منطق عملکرد در قالب دولت در این دولت‌ها نیز خود را به شکل ملموسی نشان داد.

واژگان کلیدی: دولت‌سازی، مصلحت‌دولت، انقلابیون، اصول‌گرایان، عمل‌گرایی

۱. مقدمه

در آستانه هزاره جدید هجری شمسی، انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷/۱۹۷۹) بیش از چهل سال از حیات خود را سپری نموده و شاهد دولت‌های پسا انقلابی متعددی بوده است. چهل سالگی چه برای افراد و چه جوامع انسانی، سن مناسبی است که دستاوردهای آن‌ها در طول عمرشان مورد بازبینی قرار گرفته و با آسیب‌شناسی آن به لحاظ نظری و مهم‌تر از آن بر اساس تجارب حاصله، نقاط ضعف و قوت آن مورد شناسایی قرار گیرد.

یکی از موضوعات قابل توجه در طول حیات جمهوری اسلامی، چالش دولت‌ها و دولتمردان با حوزه‌های بیرون از دولت بوده که گاه در تقابل بین انقلابی‌ماندن و یا به مقتضای مصالح دولت عمل کردن صورت‌بندی شده است. بارزترین تعارض در این خصوص به دولت موقت «مهدی بازرگان» در بدو انقلاب بازمی‌گردد. تا مدت‌ها تصور می‌شد که چنین اختلافی به گفتمان اعضای این دولت در تقابل با مطالبات انقلابی توده‌های مردم بازمی‌گردد اما تجربه دولت‌های دیگر نشان داد تعارض میان انقلابی‌ماندن و یا عملکرد در قالب دولت، تنها متعلق به میانه‌روهای دولت موقت نیست. قرار گرفتن در دولت، بیش از هر چیز اقتضای عمل‌گرایی دارد و لذا حتی زمانی که نیروهای انقلابی، که خود از پیشکسوتان مبارزه بوده‌اند، زمام اجرای امور را به دست می‌گیرند، با مسائل چالش‌برانگیز زیادی مواجه می‌شوند؛ به طوری که با تداوم و تعمیق این وضعیت، بسیاری از ایشان خیلی سریع‌تر از آنچه تصور می‌شود، در صفوف غیرخودی‌ها درمی‌آیند و معمولاً پس از دوران مسئولیتشان چندان مورد التفات گفتمان انقلاب قرار نمی‌گیرند و در بسیاری از موارد حتی فاقد صلاحیت‌های حائز شده قبلی می‌شوند. این مسئله به‌ویژه زمانی جلوه می‌کند که در نظر داشته باشیم انقلاب ایران بر اساس خیزش عمومی توده‌های مردم و فارغ از سازمان‌دهی احزاب و جریان‌های حرفه‌ای شکل گرفته بود و انقلابیون اغلب فاقد تجربه لازم در امور اداری بودند. پرسش از چیستی و چرایی این قضیه، امر مهمی است که نظر به شیوع و فراوانی آن تقریباً در مورد همه دولت‌های پس از انقلاب و مخصوصاً روسای آن‌ها جای بسی تأمل دارد. در واقع انقلابیون به‌رغم گلایه از دولتمردان قبلی، با قرار گرفتن در دولت مشکلات کمابیش مشترکی را تجربه نموده و از شرایط شکوه می‌کنند. مواردی از قبیل کارشکنی و دخالت در کار قوه مجریه، نادیده گرفتن محذوریت‌ها و مشکلات دولت از قبیل کمبود منابع در داخل و یا مشکلات

بین‌المللی از قبیل تحریم‌ها، موازی کاری بسیاری از نهادهای غیرمنتخب با ارکان دولت و حتی اقدامات آن‌ها بدون اطلاع دولت، عدم پاسخ‌گویی شفاف و متمرکز به دولت و نیز نداشتن اختیارات کافی در نزد دولت از جمله این انتقادات بوده است.

دو دوره دولت «محمود احمدی‌نژاد» از اواسط دهه ۱۳۸۰ تا اوایل دهه ۱۳۹۰ مصداق بارزی از این قضیه است که به‌ویژه در دوره دوم وی به اوج خود رسید. آنچه بررسی این دوران را حائز اهمیت زیادی می‌کند این است که اولاً این دولت با تأکید بر الگوی انقلابی‌گری روی کارآمد و منتقد سرسخت دولت‌های پیش از خود بود تا جایی که تأکید می‌ورزید آن‌ها قطار انقلاب را از ریل خود خارج نموده‌اند و باید آن را به‌جای خود بازگرداند؛ ثانیاً میزان چالش این دولت با ارکان مختلف نظام بسی بیشتر و آشکارتر از دولت‌های پیشین بود که مسائلی از قبیل خانه‌نشینی وی و نیز برکناری و یا قطع همکاری بسیاری از نیروهای حامی وی در طول دوران مسئولیت وی و نیز تبرا تعدادی از آن‌ها از وی و طرد گفتار و عملکردش و تداوم منازعه فکری وی حتی با بخش مهمی از انقلابیون و طیف اصول‌گرا، نشانه‌هایی از این امر است تا جایی که بسیاری از افراد وفاداری که بر سر پیمان خود با وی باقی ماندند، جزو افراد مورد اتهام و مطرودان نظام قرار گرفتند.

بر اساس آنچه بیان شد، سؤال نوشتار حاضر آن است که دلایل ایجاد، بازتولید و تعمیق شکاف و دوگانگی بین گفتمان انقلابی‌گری با دولت‌سازی چیست؟ در پاسخ بر آنیم که مسئله بیش از دولتمردانی خاص، ریشه در ساختار مناسبات فی‌مابین دو گفتمان مذکور دارد. در واقع با توجه به بازتولید تنش مستمر بین این دو رویکرد در ادوار گذشته انقلاب، امکان بروز این وضعیت در آینده نیز محتمل است و از این رو هم از منظر علمی و هم از دیدگاه کسانی که تعلق خاطری به انقلاب چه از منظر دینی و یا از حیث اهمیت دولت به‌مثابه نهادی ملی دارند، آسیب‌شناسی روند فوق باید ریشه‌ای تبیین گردد. تأمل عمیق در این باب به‌ویژه از این نظر مهم است که گفتمان نظام انقلابی در ایران نیز ناگزیر برای حضور مناسب و تأثیرگذار در داخل و خارج راهی جز عمل از طریق نهاد دولت ندارد و برای همین در صورت غیریت بیش‌ازاندازه با دولت‌سازی و مقتضیات آن، دچار تداوم مشکلات و ژرف‌تر شدن آن‌ها خواهد گردید. بسیاری از اوقات منطبق‌ناب انقلابی‌گری، مقتضیات روزمره و به‌اصطلاح امر «پسا انقلابی» را نادیده می‌گیرد و خود را در

تعارض با همه واقعیت‌هایی تعریف می‌نماید که جزء ناگزیر جریان عادی امور در زمان پس از انقلاب است و از این جهت رویاروی دولت و مسئولان و نهادهای آن قرار می‌گیرد در صورتی که منویات خود انقلابیون نیز جز از طریق بازتعریف مناسبات خود با دولت و اقتضانات آن قابل تحقق به نظر نمی‌رسد. چنین تقابلی آن‌گونه که کسانی همچون «کرین بریتون» نشان داده‌اند، همبسته انقلاب‌های بزرگ است و اگر آشتی بین طرفین این نزاع صورت نگیرد، موضوع در تحمیل خود به شکلی دیگر که از آن به «ترمیدور» یاد می‌شود، خود را نمایان خواهد نمود که همانا تحمیل الزامات زندگی روزمره بر بسیاری از روندهای انقلابی‌گری خواهد بود. یافتن سنتزی از دیالکتیک ناگزیر دو گفتمان متعارض مذکور کاری سخت و درعین حال شاید تنها بدیل ممکن باشد.

۲. پیشینه موضوع

از جمله آثاری که در این زمینه به نگارش درآمده، کتاب «فاطمه سادات بخشایش» با عنوان «دولت بهار: بازخوانی پرونده محمود احمدی‌نژاد بدون روتوش» (۱۳۹۷) است. کتاب دیگری نیز به قلم جمعی از نویسندگان با عنوان «روایت انحراف: نگاهی نو به عقاید حلقه بهار» (۱۳۹۸) نوشته شده است. ویژگی عمده این آثار و برخی نوشته‌ها از این دست که پس از پایان عمر دولت‌های «محمود احمدی‌نژاد» به رشته تحریر درآمده‌اند، نگاهی عمدتاً وقایع‌نگارانه به رخداد‌های دوران ریاست‌جمهوری وی است. از این نظر، نوشتار حاضر بر آن است که ضمن تمرکز بر این دوره، اولاً تلاش نماید توضیحی تحلیلی برای وقایع این دوره ارائه نماید و از توصیف صرف و نقل رویدادها فراتر رود و ثانیاً بر این مدعای مقاله تأکید ورزد که در کلیت روند دولت‌های نهم و دهم، موضوعی قابل مشاهده است که کمابیش در دولت‌های پیشین هم بوده و لذا طرح آن مسئله‌ای دیرپا و ساختاری در همه نظام‌های برآمده از انقلاب‌ها و از جمله انقلاب اسلامی ایران است.

۳. مبانی نظری

در این بخش، بر آنیم که از سویی به وضعیت ناگزیر در هر انقلابی بین مقتضیات ناشی از آن انقلاب و تقابل و پیوند آن با ساختن نهادهای جدید اشاره‌ای نموده و بعد به طور خاص در مورد این مسئله در انقلاب اسلامی ایران تأملی داشته باشیم. درعین حال تأکید

نوشتار بر دولت‌های نهم و دهم و تلاش برای تحلیل ماهیت آن در این موضوع خواهد بود و تنها از باب تمهید مقدمات بحث، اشارتی گذرا به دولت‌های پس از انقلاب خواهد شد.

۱-۳. انقلاب و نهادسازی

انقلاب‌ها در مرحله وقوع خویش معمولاً رادیکال بوده و درصدد درانداختن طرحی نو هستند و لذا برای دورنمای جامعه مطلوب خویش، نسخه‌ای جامع و ایده آل ارائه می‌کنند و باین وجود، بلافاصله با تثبیت نظام سیاسی، باید به ایجاد ساختار و نهادسازی اقدام نمایند که ملاحظات این دو مقطع زمانی که خیلی زود به دو نوع گفتمان گوناگون بدل می‌شود، همواره با یکدیگر سازگاری نداشته و گاه رویاروی هم قرار می‌گیرد. نمونه آن در انقلاب ایران تعارض دیدگاهی بود که بر اساس آن امام با پیشنهاد «مهدی بازرگان» مبنی بر اینکه مدل نظام کشور «جمهوری دموکراتیک اسلامی» باشد مخالفت کرده و «جمهوری اسلامی» را کافی دانستند (میلانی، ۱۳۸۳: ۲۸۰). این خود حاکی از این حقیقت مهم در انقلاب‌هاست که اجماع برهه انقلابی بین آحاد مختلف خواسته یا ناخواسته از جانب نظام سیاسی پس از انقلاب و گفتمان حاکم درهم شکسته می‌شود و مرزبندی‌ها مشخص می‌گردد. بر اثر این روند، جریان‌هایی که در مقابله با نظام و قدرت واحدی به عنوان یک «دیگری»^۱ هویت واحدی داشتن و همین خصومت با غیرعامل بسیج ایشان بود، اکنون مرزبندی‌های متفاوتی بین خویش می‌آفرینند.

یکی از تبعات این قضیه، کم‌رنگ شدن مسئله «کثرت‌گرایی سیاسی»^۲ در تقابل با گفتمان انقلابی است چراکه نظام تازه تأسیس شده معمولاً قادر به هضم همه گرایش‌های موجود درون خود نیست و لذا ناگزیر فرایند و سازوکار موسوم به «خودی» و «غیرخودی» شکل یافته و توسعه پیدا می‌کند. پس از انقلاب، شعارهایی از قبیل «حزب فقط حزب‌الله؛ رهبر فقط روح‌الله» نمودی عینی از چنین وضعیتی بود و حتی حزب جمهوری اسلامی نیز که تشکیل آن با تأییدات امام همراه بود و از افراد وفادار به آموزه‌های انقلاب تأسیس شده بود، پس از مدتی فتیله فعالیتش را پایین کشید (همان: ۳۷۵).

1 Other

2 Political Pluralism

مسئله مورد تأکید در این نوشتار یعنی دوگانگی در نهادهای انقلابی و ساختار سیاسی مستقر، موضوعی است که سابقه و پیشینه آن حتی به آستانه وقوع انقلاب اسلامی باز می‌گردد؛ چنانچه با واگذاری قدرت اجرایی از سوی شاه به «بختیار»، حاکمیت دوگانه در کشور کلید خورد و امام خمینی ابتدا از تبعید، شورای انقلاب و بلافاصله پس از بازگشت به ایران دولت موقت به ریاست بازرگان را تشکیل دادند (O'Kane, 2000: 974). در پیام امام تصریح شده بود که نصب بازرگان ضمن توجه به ایمان ایشان به «مکتب مقدس اسلام» و نیز بر اساس توجه به سوابق مبارزاتی‌شان و در عین حال «بدون در نظر گرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص» صورت گرفته است. چنین تعبیری تلویحاً حاکی از تفاوت انقلابیون با فن‌سالارهای حرفه‌ای سیاست از قبیل نیروهای ملی-مذهبی و نیز القاگر قسمی دوگانه‌گرایی در دوره پس از انقلاب بود. این وضعیت دوگانه از حیث تقابل رژیم انقلابی با نظام سیاسی قبل از انقلاب (دولت بختیار) قابل فهم است و شاید وجود آن در ابتدای انقلاب نیز توجیه‌پذیر باشد اما موضوع اینجاست که چنین تقابل دوگانه‌ای به دلایلی در دوران پس از انقلاب هم تداوم یافته که همین آن را نیازمند تأملی جدی می‌سازد. منازعات گفتمانی معمولاً از دل‌های شناور در سطح جامعه بر ساخته می‌شود اما همه آن‌ها بلافاصله تمایل دارند که خود را به عرصه قدرت سیاسی برسانند و دست بالاتر را در دولت داشته باشند. از این رو شکاف و تقابل بین گفتمان‌های انقلابی و آنان که در طیف مقابل قرار می‌گیرند و با عناوین مختلفی از قبیل میانه‌رو، معتدل و گاه اصطلاحاتی بس تند از قبیل سازش‌کار و حتی خائن از ایشان یاد می‌شود، به شکل آشکاری خود را در سطح دولت نمایان می‌سازد. البته تنش نه فقط در نهاد دولت بلکه در هر آن چیزی که به دولت منتهی می‌شود، نیز رخ می‌نماید که برای نمونه بدبینی به فعالیت حزبی و یا حداقل احتیاط در خصوص آن، نمود بارزی از همین قضیه است و انقلابیون از جمله در ایران به سبب دغدغه وحدت افشار و طیف‌های مختلف مردم، نگران چنددستگی ناشی از فعالیت احزاب حتی در میان جریان‌های همسو بوده‌اند. این وضعیت با بروز تهدیدات خارجی و هر آنچه در قالب کودتا، توطئه، ناآرامی‌ها و اعتراضات داخلی و... دست‌بندی می‌شود، تشدید شده و به فضای انقباضی دامن می‌زند.

واقعیت آن است که گرفتاری نظام انقلابی در چنین تنگناهایی، موضوعی عمیق است که نباید تنها به اشخاص و جریان‌های خاص و یا به مثابه مسئله‌ای مقطعی فرو کاسته شود. هر

نوع «تقلیل‌گرایی»^۱ در این زمینه به ساده‌سازی آن و در نتیجه نبود اهتمام نظری و عملی جدید بدان خواهد انجامید. برای نمونه برخی تحلیل‌ها که چنین موقعیتی را به تمامی ناشی از شرایط تهدیدزای خارج از کشور و یا توطئه‌های ایادی آن‌ها در داخل برشمرده‌اند، از این نکته غفلت می‌ورزند که پتانسیل این امر درون خود وضعیت پس از انقلاب ظاهراً به گونه‌ای ناگزیر وجود دارد و دلسوزان انقلاب از طیف‌های گوناگون تنها با اذعان به وجود آن و دریافتن اهمیتش می‌توانند در صدد ارائه راهکاری برای آن برآیند. از یک منظر، کم‌توجهی به احزاب و دیگر الزامات زندگی سیاسی مدرن و حتی جبهه‌گیری در مقابل آن، کمابیش خصوصیت مشترک تمامی انقلاب‌ها و ناشی از ماهیت خود انقلاب است؛ زیرا برای خیزش یک انقلاب باید مفهومی به نام «اراده کلی»^۲ شکل گیرد که این مفهوم در تضاد با مفهوم «اراده همگانی»^۳ به عنوان زیربنای تفکر دموکراتیک است. اراده همگانی ملهم از اراده افراد مختلف با عقاید متعارض بوده و در قالب نهادهای دموکراتیک متکثر به شکل حزب، صنف و گروه متجلی می‌شود و ویژگی بارز آن تکثر و اصطکاک منافع و نیز تقسیم منابع است در حالی که اراده کلی، امری واحد و غیرقابل تقسیم است (آرنت، ۱۳۸۱: ۱۰۵).

اراده کلی از وحدت نظر و رویه برخوردار است و قوه محرکه آن توده‌هاست تا جایی که حتی رهبران انقلاب نیز مدعی‌اند که تنها سخنگوی این اراده هستند. در چنین مقطعی اراده کلی سلطه بی‌چون و چرای انقلابی‌گری خود را بر افراد متعددی که دارای اختلاف دیدگاه و نیز تعارض در منافع هستند، اعمال می‌کند. بالطبع این اراده هر آن چیزی را که در قالب خود ننگند، حتی گاه به شیوه‌ای خشونت‌آمیز حذف می‌کند. اراده انقلابی ضد نهادسازی است چرا که تفکیک را نمی‌پذیرد و تمایل به یکسان‌سازی همه امور دارد و از این رو در آن سهمی برای دیگری متفاوت باقی نمی‌ماند. گفتمان انقلابی در حذف صداها، متفاوت، به نام «مردم» به عنوان مفهومی مشروعیت بخش عمل می‌کند و خواست عمومی توده‌ها در حکم عامل حقانیت بخش نظام مستقر در قبال همه حرکت‌های تفرقه‌آمیز و متکثر یاد می‌شود. در سیاست مدرن، تفکیک قوا ستون فقرات و «بنیان»^۴ حاکمیت دموکراسی به شمار می‌آید (Hallaq, 2013: 36). آزادی و فلسفه

1. reductionism
 2. general will
 3. will of all
 4. backbone and foundation

وجودی دولت امری برآمده از مصلحت عمومی است که در عین استقلال از قوای دیگر باید امکان عمل مناسب برای آن نیز فراهم باشد. در این میان، به‌ویژه نظام‌های سیاسی و حکومت‌هایی که برآمده از آموزه‌های پیشا مدرن و یا دارای تلفیقی از اندیشه و مناسبات سنتی و مدرن هستند، از سویی باید با این ساختار حقوقی جدید کنار بیایند و بعد هم رویه‌های مداخله‌گرایانه را قانونمند سازند. این موضوع از آن حیث اهمیت فراوانی دارد که در تاریخ اندیشه اسلامی، تا مدت‌ها دولت چنانکه باید و شاید مورد توجه نبوده (Lambton, 1956:125) و به‌ویژه تشیع چندان در منصب قدرت قرار نگرفته بود.

افزون بر داخل، انقلاب‌ها معمولاً دشمنانی نیز در خارج دارند که به‌ویژه پس از استقرار نظام، انقلابیون خطر آن‌ها را برای حفظ وحدت در داخل برجسته می‌سازند. در واقع، دشمن عاملی برای زنده نگه‌داشتن دائمی اراده کلی انقلابی در داخل است. با وجود دشمن، حکومت‌های انقلابی کاری مهم‌تر نسبت به نهادسازی و پرداختن به اقتضانات زندگی روزمره مردم دارند. این مهم نه تنها از حیث گفتمان انقلابی‌گری بلکه از نظر منطق سیاسی نیز قابلیت توجه دارد؛ زیرا وقتی هستی و کیان کشوری در معرض خطر باشد، با دستاویز قرار دادن چنین تهدید بنیادینی عملاً می‌توان بسیاری از مطالبات نهادی و سیاسی را به تعلیق درآورد. در چنین فضایی معمولاً زمینه مساعدی به وجود می‌آید که دامنه دشمن توسعه یابد و افکار و گرایش‌های مختلف به جبهه دشمن منتسب گردند. به تدریج برخی از خودی‌های انقلاب نیز مشمول خط‌کشی شده و از صفوف انقلابیون جدا می‌شوند. بخش مهمی از این دگرسازی از طریق محکوم نمودن و نقد شیوه عملکرد افراد در مناصب اجرایی و مسئولیت‌های دولتی صورت می‌گیرد. به تدریج و نظر به قداستی که انقلابی‌گری می‌یابد، کسانی که دست بالا در موقعیت هژمونیک پس از انقلاب را دارند، مخالفان را تنها مخالفان برنامه و یا رویه‌های نهادی نمی‌انگارند؛ فراتر از آن معمولاً چنین افراد مخالفی با عناوینی غیرسیاسی از قبیل برجسب‌های اخلاقی مذموم همچون سازش‌کار، محافظه‌کار، دگراندیش و یا منفعت‌طلب و حتی گاه با ترکیبی از الفاظ الهیاتی و اخلاقی از قبیل شیطانی و توطئه‌گر مورد خطاب قرار می‌گیرند. هر چه تهدیدات متوجه انقلاب بیشتر باشد (همانند جنگ تحمیلی علیه انقلاب نوپای ایران)، زمینه توجه و تعمیق اقتدار انقلابی‌گری مهیاتر می‌شود؛ به نحوی که بسیاری از مطالبات که جزو شعارهای انقلابی بوده‌اند از جمله آزادی‌های مختلف و یا رفاه به حالت

تعلیق درمی‌آید و یا حداقل وعده داده می‌شود که آن‌ها در اولویت‌های بعدی قرار خواهند داشت.

انقلاب اسلامی ایران با تأکید بر نقش و جایگاه مستضعفین شکل گرفت؛ واژه‌ای که در آن نوعی از همراهی گفتمان اسلامی و قرآنی^۱ در کنار گفتار عدالت‌طلبانه چپ نمودار بود. با این حال چنین تعبیری لزوماً با نهادهای سیاسی دموکراتیکی که با تکثرگرایی بر سر مهر باشد، چندان میانه‌ای نداشت. گرایش به توده‌ستمدیدگان که حتی دلالتش افرادی بیش از مسلمانان را در برمی‌گرفت، در عمل از خلال مباحث مربوط به مالکیت دچار مسائل متعددی شد؛ چنانچه موضع انقلابیونی که سعی داشتند از مالکیت خصوصی به حکم اسلام (با مراجعه به کشف‌الاسرار و توضیح‌المسائل امام) دفاع کنند، در قبال گفتمان طرفدار نظام اشتراکی دست بالاتر را داشت. با آنکه در زمان جنگ دیدگاه اشتراکی با حمایت رهبری انقلاب از دولت چپ‌گرای «میرحسین موسوی» تا حدودی تفوق داشت، اما به مرور افزایش قدرت دولت نه فقط به ضرر این گفتمان (و به تبع اولی گفتمان چپ غیر اسلامی و دارای گرایش‌های مارکسیستی) شد، بلکه در عمل این قدرت تصدی‌گرایانه و مالکیت دولت بود که با بوروکراسی گسترده خود، نفوذی فراگیر در جامعه و به ضرر هم مستضعفین و هم حتی طبقات متوسط به دست آورد (Abrahamian, 1993, 38). اما گسترش دامنه نفوذ دولت فارغ از تبعات هم نبود و زمینه خصومت بین آن و نهادهای خارج از دولت را نیز فراهم آورد.

۲-۳. انقلاب ایران و اسلامی‌سازی

افزون بر اهداف کلی همه انقلاب‌ها که ذیل اصولی از قبیل ایجاد برابری، عدالت و از بین بردن فساد و تبعیض می‌گنجد، انقلاب اسلامی ایران به‌طور خاص اسلامی‌سازی جامعه را نیز در دستور کار خود قرار داده بود و اعلام می‌داشت که رویکردی متفاوت از حکومت پهلوی را در پیش خواهد گرفت. یکی از چالش‌های عمده انقلابیون نیز در همین جا به شکل ظریفی خود را نشان می‌داد؛ چراکه افزون بر عملکردهای مختلفی که به گفتمان سکولاریزاسیون پهلوی قابل استناد بود، بسیاری از اموری که در آن مقطع بر اساس منطق دولت و مصلحت عمومی صورت گرفته بود، هم اموری قابل رد و طرد برشمرده شده و گفتمان انقلابیون به‌ویژه در بدو امر درصدد نفی آن‌ها بود. به همین دلیل

۱. برای نمونه آیه «وَتَرِيدُ أَنْ نَمُنَ عَلَىٰ الَّذِي اسْتَضَعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (آیه ۵۵ سوره قصص).

اگرچه در میان شعارهای انقلاب عناصر یک زندگی مطلوب نیز وجود داشت، اما دولت از منظر انقلابیون، بیش از هر چیز نهادی اجرایی برای تحقق منویات انقلابی تلقی می‌شد. مشکل فوق‌به‌عنوان مسئله‌ای که کمابیش رویاروی همه انقلاب‌ها قرار دارد، در ایران بین سبب تشدید می‌شد که گفتمان فراگیر فقه تشیع در ایران تا پیش‌ازاین تجربه حکمرانی چندانی (غیر از دوره‌های معدودی همچون صفویه) در عمل نداشته است. برای همین هم یکی از دغدغه‌های مهم پس از انقلاب این بود که تا چه حد می‌توان به لوازم دنیای مدرن از جمله با محوریت دولت در اداره جامعه توسل جست و درعین حال مطمئن بود که جامعه همچنان اسلامی باقی بماند؟ در واقع مقتضیات دوران مبارزه با وضعیت نظام‌سازی پس‌از آن به کلی متفاوت بود و این معضل خیلی زود خود را آشکار نمود. بدین ترتیب بخش مهمی از تلاش انقلابیون به‌ویژه روحانیون در دستیابی به قدرت، ناشی از واکنش به قدرت سیاسی پهلوی و گفتمان آن بود (Mohammadi, 2008: 109). مواردی همچون نوسازی فرهنگی، اقتصادی (از جمله انقلاب سفید) و حتی قضایی پهلوی‌ها با تکیه بر دولت نفتی و مداخله‌گر به تضعیف پایگاه روحانیون به‌عنوان ذی‌نفوذترین گروه اجتماعی انجامیده بود. البته عصر پهلوی مشابه دوران قاجاریه نبود که علما تنها گروه ذی‌نفوذ آن باشند؛ برعکس ظهور گروه‌های مدرن مخالف و معارض حکومت مانند حزب توده و جبهه ملی نیز تسلط انحصاری روحانیت بر جامعه معترض را دچار خدشه نموده بودند (کمالی، ۱۳۸۳: ۱۳ و ۵۳؛ Omid, 1994: 22). بنابراین روحانیت از سویی با فقدان نفوذ بلامنازع در حوزه عمومی جامعه و از سوی دیگر فقدان قدرت از طریق پایگاه‌های قدرت بخشی مانند موقوفات، قضا، آموزش و قانون‌گذاری مواجه شده بودند و تنها راه حل موجود برای ایشان تلاش برای کسب قدرت سیاسی و رفع شکاف موجود در ساحت‌های اجتماعی و سیاسی بود که شرایط آستانه انقلاب و تحولات پس‌از آن، این روند را تسریع نمود. فداییان اسلام پیش‌ازاین نماینده تمام‌عیار چنین الگویی بودند که عمل‌گرایی آن‌ها حتی با توسل به اقدامات رادیکال کلیت روند مبارزه و مقابله با رژیم پهلوی را به پیش برده بوده بود. به تدریج زمینه برای بازنگری در گفتمان غالبی که معتقد بود تشکیل حکومت در عصر غیبت نارواست، فراهم گردید. این در حالی است که تا پیش از آن در روایت مسلط، حرمت تصدی حکومت از جانب روحانیت تا به حدی بود که متفقدترین فقیه عصر مشروطیت یعنی علامه نائینی در خواب

از امام زمان می‌شنود که حضرتش مایل به تصدی سیاسی فقیه نیست و به همین دلیل فصل مربوط به تصدی امر سیاسی از سوی فقیه در عصر غیبت از «تنبیه‌الامه و تنزیه‌الملّه» حذف می‌شود (نائینی، ۱۳۸۳، ۱۷۵). بدین ترتیب گرایشی در فقه شیعی که اهلیت فقها برای حکومت را جایز و بلکه در شکل مطلقه (در مقابل ولایت مقید و محدود) آن لازم و اثبات شده می‌دید، مجالی برای بروز و ظهور یافته و تلاش نمود با نشان دادن جواز شرعی و عقلی حضور در منصب حکومت، اساساً دوگانگی اقتدار دینی و دنیایی را نیز از میان بردارد. این نوآوری نظریه ولایت فقیه امام خمینی است که از سویی گسست از ادبیات سنتی غالب در فقه شیعه بود و درعین حال برای تحقق عملی خود را به شدت نیازمند وام‌گیری از ابزارهای مدرن می‌دانست که انقلاب در مقام امری مدرن خود هموار کننده این مسیر بود؛ در صورتی که تا پیش از آن، انقلاب امر ممدوحی در ادبیات سنتی و کلاسیک نبود. انقلاب در مسیر خود نیازمند بهره گرفتن از نهادها و ابزارهای مدرن مانند وسایل ارتباط جمعی، مراجعه به آراء عمومی، پارلمان، حق رأی زنان و به‌طور کلی مفهومی به نام جمهوری بود که هیچ کدام از آنها در تاریخ و سنت اسلامی و شیعی چندان سابقه‌ای نداشتند (کمالی، ۱۳۸۳، ۳۰). با آنکه رویکردهای سنتی در فقه شیعی درصدد ادغام و ترکیب خود با مباحث نوینی از قبیل جمهوریت بود، اما مفصل‌بندی گفتمان نوظهور فوق به تدریج دچار آسیب‌ها و خلأهایی هم می‌شد؛ تا جایی که حتی بین طیف‌های موجود در خود انقلابیون و از جمله روحانیت نیز شکاف‌هایی بروز پیدا کرد و برای نمونه روحانیون میانه‌روی همانند آیت‌الله شریعتمداری، که تنها به نقش نظارتی فقیه و نه حکومت فقیه در سیاست اعتقاد داشتند، به حاشیه رانده شدند (Omid, 1994:69).

از خلال آنچه روحانیت به عنوان محور اصلی تحولات انقلابی در جامعه انجام می‌داد، ساختار و تفکر حاکم بر آن از جمله تعریف از دین، نهاد روحانیت و نیز مفاهیم و آموزه‌های دینی هم تحول می‌یافت. درعین حال انقلابیون درصدد ایجاد تغییراتی در حوزه سیاسی نیز بودند. پس از کنار زدن غیرخودی‌های آشکار در بین گروه‌های مختلف اعم از چپ، لیبرال، ملی-مذهبی و... مسئله به پالایش در میان خودی‌ها رسید که کمابیش در طول تاریخ انقلاب تداوم یافته است و در موارد متعددی نیروهایی از خودی‌های دیروز را به غیرخودی‌های امروز تبدیل نموده و البته در کنار ایجاد حامیانی جدید برای

انقلاب، با تعبیر «ریزش‌ها و رویش‌های انقلاب اسلامی» مورد اشاره قرار گرفته است. اسلامی سازی شامل خود نهاد روحانیت و از جمله حوزه علمیه قم نیز شد؛ به طوری که مفاهیم و آموزه‌های دینی در هیئت ایدئولوژی دینی و ناظر به سیر تطورات فکری و اجتماعی درآمدند تا کارکردهای نظام انقلابی نوظهور را تحقق بخشند (خلجی، ۱۳۸۸: ۲). مدیریت جریان‌های جدید در حوزه، آن را از شرایط اداره سنتی اش خارج نموده و چه در عرصه ساختار دروس و نظام ارزشیابی و مدارک و چه از حیث تأمین بودجه لازم برای تداوم فعالیت‌های این نهاد و بخش‌های تابعه آن، که اینک وظایف بس بیشتری نسبت به گذشته را بر دوش گرفته بودند، تحولات نوینی را پدید آورد. این در حالی است که ساختار سنتی حوزه‌ها فاقد بوروکراسی جدید بود و از نظر کسانی همچون مطهری و شریعتی از مزایای آن در مقایسه با نظام جدید دانشگاهی به شمار می‌آمد (ر.ک. مطهری، ۱۳۸۲: ۲۹۰-۲۹۱). اما این امر در قالب نظام ارزشیابی و تحصیل حوزوی دگرگون شد تا جایی که رهبری نیز درجایی مقایسه مدارک حوزوی و دانشگاهی و نیز معادل‌سازی آن‌ها را نادرست دانستند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). در طول زمان، پیوند ارگانیکی بین حکومت و حوزه‌های علمیه پدیدار شده و مناسبات نوینی بین ایشان شکل گرفت. قبل از انقلاب شهید مطهری از استقلال مالی حوزه‌ها و مراجع شیعی به مثابه امتیاز مهم ایشان نام برده بود و با آنکه در جای خود آسیب‌شناسی ابعاد دیگر این قضیه را نیز انجام داده بود، اما اتکای حوزه و روحانیت به سهم امام بر اساس پرداخت آن از سوی مقلدان طبق ایمان دینی‌شان را امتیاز مهم این قشر برمی‌شمرد (مطهری، همان: ۲۹۹)؛ حتی «میشل فوکو» نیز از «نبود سلسله‌مراتب در میان روحانیت، استقلال روحانیون از یکدیگر و درعین حال وابستگی ایشان (حتی از نظر مالی) به مریدان» به عنوان خصوصیات ویژه اسلام شیعی نام برده بود (فوکو، ۱۳۹۲: ۳۶-۳۷). اما با تحولات مذکور این امر تا میزان زیادی بلا موضوع شده و روحانیت و حکومت جدید در تعاملی متقابل قرار گرفتند و این بار وابستگی و پیوندی حتی بیش از دوران صفویه و یا قاجاریه بین ایشان به وجود آمد. در این وضع، از یک سو منابع مالی حوزه زیاد و متکثر گردیده و ساختار اداری آن نیز متمرکزتر شد و به تبع عامل نخست، حوزه بیش از پیش به حکومت و بودجه آن وابسته گردید. این رابطه با همه ارکان حکومتی و به ویژه دولت‌ها به یک میزان مسالمت‌آمیز و توأم با رضایت کامل نبوده و گاهی چالش‌زا هم بوده است، اما حداقل روحانیت طرفدار نظام موجود و حامی حضور در سیاست، بیش از آنکه

همچون گذشته متولی انحصاری امر مقدس و یا حوزه‌های اخلاق و معنویت باشد، در حکم نهادی همسو با نظام جمهوری اسلامی درآمده است که ناگزیر از همراهی با ساختار اداری و بوروکراتیک نیز هست. در این میان حوزه‌های علمیه از سویی بخشی از همین ساختار اداری را در بدنه اجرایی خود تعبیه نموده‌اند و ناگزیر از سازمان‌دهی در این خصوص شده‌اند که چنانچه اشاره شد، گاهی در سخنان رهبری و برخی از بزرگان حوزه از زیاده‌روی در آن انتقاد شده و آن را نافی هدف سنتی حوزه‌ها برشمرده‌اند و از سوی دیگر حوزه به‌عنوان بخش مهمی از ساختار انقلابی نظام جمهوری اسلامی در موارد متعددی با الزامات ناشی از مقتضیات دولت به مشکلاتی برخورد کرده است.^۱

۳-۳. وضعیت پساانقلابی

اکثر دولتمردان و به‌ویژه روسای دولت‌های پس از انقلاب با انقلابیون دچار مشکل شده‌اند. این در حالی است که بسیاری از آن‌ها حداقل در برهه‌هایی از زندگی سیاسی خود جزو انقلابیون و مخالف نیروهای میانه‌رو بودند. ظاهراً قرار گرفتن در ساختار دولت به‌عنوان نهادی متولی پرداختن به امور روزمره و قانونمند حتی از انقلابی‌ترین افراد هم افرادی عمل‌گرا می‌سازد به گونه‌ای که ایشان مخالف گفتمان انقلاب شناخته می‌شوند. البته معمولاً تمام انقلاب‌ها با حاکمیت دوگانه‌ای به‌ویژه پس از وقوع انقلاب مواجه هستند که حتی وقتی نظامی به شکل حقوقی و قانونی شکل می‌گیرد این دوگانه همچنان تداوم می‌یابد. از این رو در بسیاری از انقلاب‌ها، ابتدا میانه‌روها حاکمیت دولت را در دست دارند و تندروهای انقلابی دولتی موازی با نهادهای مربوطه را برای خود تعبیه می‌کنند. معمولاً میانه‌روها در ابتدای انقلاب از جانب تندروها متهم به تلاش برای متوقف کردن روند انقلاب و حتی خیانت به آن می‌شوند و گاه در حد وابستگان رژیم سابق دشمن تلقی می‌شوند. گاه مهم‌ترین دلیل شکست میانه‌روها این نکته تلقی شده که آن‌ها برخلاف تندروها از بسیاری جهات افرادی واقع‌گرا هستند و تصمیمات معقولی اتخاذ می‌کنند (Brinton, 1965: 145).

بازرگان و دولت وی در مقام افرادی فن‌سالار و عمل‌گرا و وفادار به اقتضات اداری و اجرایی، خیلی زود با این چالش مواجه شدند و تقابل با خواسته‌های انقلابیون را دریافتند (بازرگان، ۱۳۶۳، ۴۹-۵۰). در آن شرایط انقلابی، این تعارض به تعابیر مختلفی از سوی

۱. برای نمونه و از باب مثال می‌توان به چالش حوزه و بلکه کلیت گفتمان انقلاب با نظام بانکداری و بحث سیستم بهره و ربا در آن اشاره نمود.

انقلابیون در توصیف اعضای دولت موقت از قبیل سازش‌کاری ایشان منجر شد و مشکل بروز پیدا کرده نه مسئله‌ای ساختاری که ناشی از نوع نگرش برخی افراد قلمداد شد و در نهایت با تسخیر سفارت ایالات متحده از سوی دانشجویان انقلابی به کناره‌گیری دولت انجامید. تعبیر بازرگان مبنی بر اینکه هدف دولت «خدمت به ایران از طریق اسلام» بود در حالی که امام برای خود رسالت «خدمت به اسلام از طریق ایران» را انتخاب کرده بود، گویای بخش مهمی از این جریان بود.

دولت‌های بعدی نیز کمابیش با چالش‌های مشابهی دست‌به‌گریبان بوده‌اند. دولت میرحسین موسوی در زمان جنگ با برخی از مطالبات انقلابیون تضادهایی داشت که هم به سبب شرایط خاص جنگ و هم فصل الخطاب بودن بیانات بنیان‌گذار انقلاب در حمایت از این دولت تا اندازه زیادی به صورت مصلحتی رتق و فتق گردید؛ اما ضرورت سازگاری بین مصلحت دولت و برخی نهادهای دیگر از جمله شورای نگهبان در تشخیص اسلامی و قانونی بودن مصوبات و نیز سازگاری یا تطابق آن‌ها با آموزه‌های اسلامی به ضرورت تأسیس مجمع تشخیص مصلحت نظام انجامید. گذشته از بحث نهاد، در زمینه قانون شریعت نیز برخی بر آن بودند که مصلحت می‌تواند در حکم عاملی برای تبدیل فقه به دستگاهی حقوقی باشد که از قضا آرای امام خمینی در این خصوص نقشی بسزا داشته است (صالح‌پور، ۱۳۷۸: ۳۰). پس از جنگ، دولت هاشمی رفسنجانی ضرورت بازسازی کشور را با رویه‌ای عمل‌گرایانه در دستور کار قرارداد و به سبب در حاشیه قرار گرفتن ناگزیر برخی اصول انقلابی، برخی از این دوران با عنوان ترمیدور یاد کردند؛ چراکه رفسنجانی خواهان و نیز مجری سیاستی بود که در نتیجه آن ساختار قدرت نامنسجم و به‌هم‌ریخته انقلابی به یک دولت توسعه‌گرا با حضور فن‌سالارها انتقال می‌یافت (Amir Arjomand, 2009: 56-57). همین رویه عمل‌گرایانه در سیاست خارجی نیز بر اساس تنش‌زدایی با جهان، باعث بروز اصطکاک‌هایی با انقلابی‌گری می‌شد.

دوران ریاست‌جمهوری خاتمی را نیز می‌توان از حیث توجه به مقتضیات متن جامعه و نگاهی انتقادی به رویه‌های موجود از حیث فرهنگی در تداوم ایجاد فضای نسبتاً بازی‌دانست که در عرصه اقتصاد گشوده شده بود و دولت خاتمی در اواسط دهه ۱۳۷۰ آن را به قلمرو فرهنگی و به‌ویژه سیاسی تسری می‌داد؛ اما قوت گرفتن گفتمانی و نیز تقویت نهادهای منتسب به انقلابیون، چالش پیش‌روی دولت خاتمی را بسی بیش از دولت‌های دیگر نمود.

هم‌زمان بخشی از اقبال بدین جریان به سبب مطالبه آحاد مختلف جامعه برای لزوم پاسخگویی مسئولان بوده است (Mousavi Shafae, 2003:189). خاتمی بر قانون‌گرایی تأکید ویژه‌ای داشت، با این حال مطالبات عمومی در خصوص لزوم پاسخ‌گو بودن مسئولان به جامعه چندان جواب مساعدی نیافت و نوعی سرخوردگی از اصلاحات را سبب شد و در کنار برخی از ناکامی‌های دیگر، موجب انتظار برای روی کار آمدن دولتی به معنای واقعی آن «انقلابی» شد که مشکلات دولت‌های قبل را پیش‌رو نداشته باشد. چنین زمینه‌ای، یک فضای انتخاباتی دوقطبی را به‌ویژه در مرحله دوم ریاست‌جمهوری در سال ۱۳۸۴ رقم زد که در آن «محمود احمدی‌نژاد» با تأکید بر احیای گفتمان انقلاب و با بازنمایی رقیب و جریان پیش‌روی خود به‌مثابه نماینده وضع موجود، سکان اجرایی کشور را در دست گرفت.

۳-۴. دولت احمدی‌نژاد

محمود احمدی‌نژاد، ششمین رئیس‌جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ بود. وی سعی داشت با ترویج ساده‌زیستی و همراهی با توده مردم در کف جامعه، شیوه‌ای نوین را برای راه‌یابی به قدرت اتخاذ نماید که مجموعه آن‌ها ذیل مقوله پوپولیسم قابل دسته‌بندی است؛ به‌ویژه که وی تأکید داشت در نقطه مقابل اربابان قدرت و اشرافیت نهاده شده در طی سال‌های گذشته به پا خاسته و مخالفت با خود را نیز از این باب برشمرد که وارد منطقه ممنوعه قدرت شده است. او، آن‌گونه که اغلب مشخصه چنین دیدگاهی است، تلاش داشت این نکته را جا بیندازد که مسائل و مشکلات متعدد داخلی و خارجی به‌راحتی و در کوتاه‌مدت و بدون تحمل هزینه یا با حداقل هزینه و بی‌هیچ فشار اقتصادی و تنها با استفاده از تغییر نگرش مدیران قابل حل است (سرزعی، ۱۳۹۵: ۶۸-۷۱).

از اقدامات احمدی‌نژاد در دوره ریاست‌جمهوری‌اش، اجرای طرح تحول اقتصادی بود که طبق آن سهمیه‌بندی سوخت انجام گرفته و یارانه‌های سوخت، آب، برق و مواد غذایی به تدریج حذف و مبالغی به‌طور نقدی به مردم پرداخت شد. از دیگر اقدامات او پروژه مسکن مهر، سهام عدالت و اتخاذ تصمیماتی در قالب سفرهای استانی هیئت دولت بود. در روابط خارجی نیز گفتمان عدالت و مبارزه با استکبار نمودی برجسته یافت و روابط با کشورهای در حال توسعه بر کشورهای توسعه‌یافته اولویت یافت و برنامه هسته‌ای ایران با وجود فشارهای بین‌المللی که منجر به اعمال تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت، اروپا و آمریکا بود به پیش برده شد (بخشایش، ۱۳۹۷: ۷). در کل، به نظر می‌رسد احمدی‌نژاد که با حمایت طیف‌های

مختلف اصول‌گرا و انقلابیون به قدرت رسیده بود و منتقد سرسخت دولت‌های پیشین بود، بتواند در پیشبرد سیاست خود موفق‌تر از آن‌ها باشد و دچار دوگانگی و شکاف بین دولت و انقلابی‌گری نشود. حداقل تا بخش مهمی از دوره نخست ریاست‌جمهوری نیز وی در این روند موفق بود اما به تدریج مشکلاتی بروز یافت. جالب توجه آنکه اتهامی که وی متوجه رقبا و حتی منتقدانش می‌نمود مبنی بر اینکه آن‌ها از گفتمان انقلاب فاصله گرفته و بلکه آن را به بیراهه کشانده‌اند، به‌ویژه در اواخر دوران مسئولیت وی، متوجه خود وی و برخی از نزدیکانش شد. ابتدا بسیاری از منتقدان که مواضع نوظهور احمدی‌نژاد را بر نمی‌تافتند، سعی داشتند این‌گونه القا کنند که مواضع مطرح‌شده انحرافی در دولت وی، القای جریان‌ی موسوم به انحرافی است که مشایی و بقایی در کانون این اتهام قرار داشتند اما با تکرار و حمایت صریح رئیس‌جمهوری وقت از مواضع ایشان معلوم شد تصور اختلاف بین ایشان نادرست است.

هر چه دولت احمدی‌نژاد به پیش رفت، شکاف بین او و نهادهای نظام که به دولت وی پاسخگو نبودند نیز فزونی گرفت. وی نیز کمابیش همچون روسای جمهور قبل از خود و بلکه بسی بیش از ایشان از میزان مداخلات در دولت انتقاد نموده و به‌ویژه در چند سال آخر مسئولیت خود بر آن بود که نقشی در تخلفاتی که به دولت وی نسبت داده می‌شد، نداشته است از آن جمله به ادعای وی عمده تخلفات آن سال‌ها در مسائل مالی زمانی رخ داد که مجلس طی مصوبه‌ای رئیس‌جمهوری را از همه اختیاراتش در بانک مرکزی و شورای پول و اعتبار خلع ید کرده بود و لذا وی در مقام رئیس‌جمهوری در جریان نبوده که مثلاً فردی همچون «بابک زنجانی» نفت را به چه کسی می‌فروشد، یا اینکه در موضوع زندان کهریزک هم وی هیچ‌کدام از نهادهای ذی‌ربط را زیر نظر دولت ندانسته و اتهام به قوه مجریه در موارد مربوط بدان‌ها را بی‌اساس می‌داند. وی حتی بر آن شد که به‌رغم اختیار قانونی، توان عزل وزیر اطلاعات خود را هم نداشته و «حیدر مصلحی» با حکم حکومتی ابقا شد (بخشایش، ۱۳۹۷: ۴۶-۴۸).

به قدرت رسیدن احمدی‌نژاد نتیجه خیزش گفتمانی اصول‌گرا، انقلابی و البته پوپولیستی بود. سرآغاز مهم این حرکت به‌طور خاص، پیروزی اصول‌گرایان در نهم اسفند ۱۳۸۱ در دومین دوره انتخابات شورای شهر تهران بود که با سازمان‌دهی در قالب ائتلاف آبادگران ایران اسلامی به پیروزی قاطع رسیدند. آن‌ها ثمره تشکیلاتی موسوم به «شورای هماهنگی

نیروهای انقلاب اسلامی» بودند که متأثر از دو تشکل اصول‌گرای «حزب ایثارگران انقلاب اسلامی» و «جامعه اسلامی مهندسين» بودند و در نهایت محمود احمدی‌نژاد به‌عنوان یکی از فعالان این دو جریان به‌عنوان شهردار تهران انتخاب شد (روایت انحراف...، ۱۳۹۸: ۳۰-۳۱). تأکید اصلی این جریان بر خدمت کردن به مردم و نشان دادن کار آیی خود بود به‌ویژه با نزدیک شدن به اواخر دولت خاتمی و بروز نارضایتی‌ها نسبت به وعده‌های داده‌شده از سوی اصلاح‌طلبان، احمدی‌نژاد و یارانش این مجال را یافته بودند که بتوانند موفقیت خود در عرصه اجرا را به‌مثابه یک برگ برنده و در حکم سرمایه‌گذاری برای دولت بعدی نشان دهند. البته شواهد نشان می‌دهد خود شخص احمدی‌نژاد تا اواخر تبلیغات ریاست‌جمهوری در سال ۱۳۸۴، گزینه نخست و جدی اصول‌گرایان برای ریاست‌دولت به‌شمار نمی‌رفت، اما با یکدستی در صفوف اصول‌گرایان اقبال به او روی آورد. همچنین احمدی‌نژاد و همفکرانش در این برهه از این نظر که هدف اصلی مقابله با اصلاح‌طلبان بود، موفق عمل نموده و به‌ویژه در سایه نارضایتی بدنه اجتماعی حامی اصلاح‌طلبی و نیز آرای خاموش ایشان در انتخابات شوراها و مجلس کامیابی قابل‌توجهی کسب نموده بودند. در جریان تبلیغات ریاست‌جمهوری و به‌ویژه در اواخر آن، اقبال قابل‌توجهی از سوی اصول‌گرایان مختلف به احمدی‌نژاد روی آورد که به سونامی تعبیر شد و مخصوصاً با بازنمایی تصویری از احمدی‌نژاد به‌مثابه نمای از تغییر و تحول به‌ویژه در دور دوم در مقابل هاشمی رفسنجانی که نماینده وضعیت موجود و مسبب بسیاری از مشکلات به‌وجود آمده بود، پیروزی وی رقم‌زده شد. با این حال ماه‌عسل پیوند بین انقلابیون و دولت وی شاید خیلی زودتر از آنچه تصور می‌شد، رو به افول رفته و شکافی عمیق بین ایشان را موجب گردید تا جایی که فتنه ناشی از حلقه انحرافی پیرامون وی گاهی بدتر از آسیب‌ها و خطرات لیبرال‌ها و نیروهای غرب‌گرا دانسته شد (همان: ۴).

انقلابیون معتقد بودند هرچه از عمر دولت نهم و دهم می‌گذشت، انحراف در دولت وی به نحو بارزتری نمودار می‌شد؛ به‌طوری‌که بسیاری از افراد انقلابی صف خود را از دولت وی جدا نمودند و البته شرایط و نحوه حمایت وسیع ایشان از احمدی‌نژاد در ابتدا به‌قدری وسیع و فراگیر بود که بسیاری از ایشان چنانکه اشاره شد، یا تلاش داشتند با نسبت دادن انحراف به جریانی رخنه‌نموده در دولت وی آن را توجیه کرده و شخص رئیس‌جمهور را از اتهام واگرایی با نظام مبرا نگاه دارند و یا آنکه اغلب با سکوت با قضیه مواجه شوند و

مخصوصاً در دوره دوم مسئولیت وی تنها منتظر پایان دوره وی بمانند. رهبری نظام افزون بر حمایتی که معمولاً از همه دولت‌ها دارند، در جریان اختلافات رو به فزونی پس از انتخابات ۱۳۸۸، نظر و مواضع احمدی‌نژاد را به خودشان نزدیک‌تر دانسته بودند اما رفته‌رفته این فاصله عمیق‌تر می‌شد. در این خصوص برای نمونه به دو رویکرد متضاد احمدی‌نژاد نسبت به رهبری استناد می‌شود. یکی در سال ۱۳۸۴ که او درباره رهبری گفته بود «در همه دنیا بگردیم رهبری عادل‌تر، شجاع‌تر، هوشمندتر، پاک‌تر، مظلوم‌تر، آزادی‌خواه‌تر و آزادمنش‌تر از رهبر انقلاب پیدا نمی‌کنیم»؛ اما در سال ۱۳۹۵ در گفتگویی رسانه‌ای گفت «بصیرت در این است که حق را بشناسی، یعنی چی حق با رهبری است؟ در کجا؟ اگر رهبری زمانی چیزی گفت و شما نظر دیگری داشتی باید بمیری؟!» (احمدی‌نژاد، ۲۰۱۷). البته در این مورد دوم وی دیگر رئیس‌جمهوری نبود اما موضوعی که او از دوران مسئولیتش اتخاذ نموده بود تا سال‌ها پس از آن تداوم یافته و بلکه تعمیق پیدا کرده است. این در حالی است که روسای جمهور قبلی که به هر حال اختلاف‌نظرهایی با انقلابیون دیگر و از جمله رهبری داشتند، چه به لحاظ نظری و چه عملی کار را به مقابله مستقیم نشکاندند و اغلب سعی نمودند مسئله را با رایزنی حل و فصل نمایند. همچنین تمایل دولت احمدی‌نژاد در دور دوم به مذاکره با آمریکا با مخالفت شدید رهبری که مشکل آمریکا را مشکل هویتی و «مسئله مرگ و زندگی» می‌دانست، مواجه شد (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). این نکته نیز از جهت منطبق تعارض دولت و انقلابی‌گری از این حیث حائز اهمیت بود که احمدی‌نژاد هم در نقد رویه تنش‌زدایی دولت‌های قبلی و هم در تأکید و اصرار بر لزوم توجه به توان داخلی تا مدت‌ها بر آن بود که مشکلات ریشه‌ای عمده‌تأ داخلی دارند اما به‌مرور بر مواردی همچون لزوم عمل‌گرایی و ابتکار به خرج دادن در مذاکرات از جمله برای رفع تحریم‌ها علاقه نشان می‌داد. این در حالی است که در ادبیات قبل‌تر دولت از بیانیه‌های تحریم به‌عنوان «کاغذ پاره» یاد می‌شد.

احمدی‌نژاد در جریان خیزش‌های خاورمیانه و شمال آفریقا در حدود سال‌های ۲۰۱۱ به بعد به‌جای واژه «بیداری اسلامی»، از «بیداری انسانی» استفاده کرده و تلاش داشت این پدیده را فراتر از موضوعی صرفاً مرتبط با مسلمانان و اسلام توضیح دهد (احمدی‌نژاد، ۱۳۹۰). این موضوع نشان از دلالتی غیر ایدئولوژیک برای توصیف چنین جنبش‌هایی داشت. چنین مضامینی در ادبیات فلسفی و علوم انسانی، چندان تعابیر ناآشنایی نیستند، اما انقلابیون نمی‌توانستند بپذیرند که چنین تعابیری از گفتار دولت منتسب به ایشان تراوش کند به‌ویژه

با آن‌همه هزینه‌ای که به لحاظ مادی و غیرمادی برای روی کار آمدن این دولت داده بودند. یکی از مهم‌ترین اهداف پشتیبانی از دولت احمدی‌نژاد، تلاش برای کنار زدن گفتارهایی بود که در اقتصاد و فرهنگ ناخالص انگاشته می‌شدند و لذا دیگر برای ایشان قابل قبول نبود که دولت برآمده از تلاش ایشان چنین ساز ناکوکی بنوازد.

انقلاب اسلامی ایران از بدو امر خود را دارای رسالتی جهانی برشمرده و بر اشاعه پیام انقلاب در سطح بشریت تأکید ورزیده است. احمدی‌نژاد نیز با برجسته نمودن وجه عام انقلاب در همراهی با بیداری انسانی در سطح جهان، آن را فراتر از مطالبه خاص اسلام‌گرایی مورد اشاره قرار داده است؛ چنانچه وی از این رهگذر به همراهی منجی شیعی با عدالت‌خواهی مبارزان آمریکای لاتین از جمله سردمداران چپ‌گرای ونزوئلا رسیده بود و هدف این دورا یکی و واحد می‌دانست. احمدی‌نژاد با تأکید بر اشتراکات با بقیه جهانیان، تلاش داشته تا انقلاب را همسوی تحولات بین‌المللی نشان دهد و مطالبات مردم دنیا را در راستای همان منویات انقلاب البته از وجهی انسانی قلمداد کند و این چیزی است که در داخل نادیده گرفتن وجوه متمایز اسلام انقلابی تفسیر می‌شد. در واقع، همان‌گونه که روزگاری توضیح و تفسیر عقلانی آموزه‌های اسلامی از سوی جریان‌هایی از قبیل روشنفکری دینی، به غفلت از برخی مبانی دینی تفسیر می‌شد، باور حلقه بهار در بازتفسیر تحولات معاصر نیز به معنای نادیده انگاشتن بخشی از گفتار انقلابی بود. توجه دولتمردان مذکور در باب لزوم تأکید بر اشتراکات فی‌مابین ادیان و یا عبور از ظواهر شریعت برای نیل به باطن آن، به سبب آنکه مستلزم نادیده گرفتن تولیت انقلابیون به‌ویژه روحانیت در مقام مرجعیت فکری و اداری گفتمان انقلاب بود و درعین حال ابعاد خاص و ویژه گفتمان انقلاب را کمرنگ می‌کرد، نمی‌توانست مورد قبول این دسته از طرفداران انقلاب قرار گیرد. بدون شک انقلابیون از توسعه آرمان‌های انقلاب در سطح جهانی ناراضی نبوده و از آن استقبال هم می‌کنند اما مسئله اینجاست که آن‌ها تمایل ندارند ابتکار عمل در پیش‌تاز بودن گفتار‌هایی بخش جهانی از دست ایران خارج شود ولی در اینکه ایرانیان باید بتوانند در عرصه جهانی بازیگری فعال باشند، بین نه‌فقط اصول‌گرایان و احمدی‌نژاد بلکه بین وی و گرایش‌های موسوم به رویکرد پسا انقلابی همانند دولت خاتمی مشابهت‌هایی دیده می‌شود. در واقع ایرانیان از طیف‌های مختلف، به‌رغم تفاوت در مبانی فکری‌شان به‌ویژه در موقعیت کنونی دغدغه تبدیل ایران به یک بازیگر جهانی^۱ و لزوم جدی گرفته شدن در مناسبات سیاسی جهان کمابیش توافق داشته‌اند (Rajaei, 2007: 238). اما نکته مهم آن است که اتخاذ چنین موضعی از سوی

احمدی‌نژاد و همفکرانش، احمدی‌نژاد را نیز همپای برخی از دولت‌های پیشین، در موضع‌گذار از گفتار اسلام انقلابی قرار می‌دهد. در گفتمان حلقه بهار مفصل‌بندی دال‌هایی از قبیل مکتب ایرانی، بیداری انسانی، انسان کامل و... درصدد درانداختن طرحی نوینی بود که هرچند بر اثر مخالفت‌های متعدد و تفوق قدرت انقلابیون عقیم ماند، اما درعین حال حاکی از شکافی قابل توجه در گفتار جریانی بود که باآنکه خود از متن اندیشه انقلابی برخاسته بود، به‌مرور تعارضاتی را نشان داد که نمی‌توانست با همه منویات آن همراهی نشان دهد. قضیه وقتی حساس‌تر می‌شود که توجه شود همه این تعارضات اغلب در چارچوب همان نزاع دائمی بین انقلابی‌گری و دولت‌سازی بازتولید و تداوم‌یافته و حتی تعمیق‌گردیده است.

۴. نتیجه‌گیری

امام خمینی (ره) بنیان‌گذار انقلاب در اواخر عمر خویش تأکید نمودند که بسیاری از کارهای انجام‌شده به مقتضای وضعیت انقلاب و جنگ، با اتمام آن وضعیت باید به روال قانونی بازگردد. این بدان معناست که امور بسیاری به فراخور شرایط انقلابی و نیازهای ضروری به وجود آمده بود که نباید برای مدتی طولانی تداوم یابد. یکی از الزامات دموکراسی و یا آن‌گونه که در جمهوری اسلامی مقبولیت یافته، مردم‌سالاری آن است که الزام‌های بازی سیاسی و قواعد تنظیم‌گر مناسبات نهادها و دستگاه‌های کشور به رسمیت شناخته شود. دولت اگر آن‌گونه که در بخش مهمی از ادبیات سیاسی بیان می‌شود، شر قلمداد می‌شود، شر ناگزیر و لازمی است که برای سامان‌بخشی امور جامعه همواره نیاز بدان وجود دارد. اجماع نسبی به‌ویژه در دوران اخیر آن است که دولت باید محدود و کوچک گردد. این امر هرگز به معنای ضعیف‌تر شدن دولت نیست از قضا دولت باید کوچک‌تر و درعین حال چابک‌تر گردد و درعین حال از قدرت نظارت و توان کنترل سراسری و فراگیری نیز برخوردار باشد تا تمرکز و دائمی و مطلق بودن حاکمیت در آن ظهور و بروز یابد. آنچه در این نوشتار به‌اجمال موردبررسی قرار گرفت، تأکید بر این نکته بود که دولت معمولاً در نظام برآمده از انقلاب، در وضعیت تقابلی ناخواسته با انقلابی‌گری قرار می‌گیرد؛ به‌طوری که انقلابی‌ترین نیروها نیز زمانی که تن به مقتضیات اجرایی و اداری می‌دهند، در صف «دیگری» انقلاب بازنمایی می‌شوند. بی‌آنکه منکر ضعف‌های دولتمردان شویم، بر آنیم که تداوم معنادار این امر در طی دولت‌های مختلف نشان از ساختاری بودن معضل مذکور است بدین معنا که رویه

دولت‌ها هر گاه که در صدد عمل بر اساس مصالح عمومی و منافع کشور برمی‌آیند، عمدتاً غیر ارزشی و قابل نقد ارزیابی می‌شود. بخش مهمی از این قضیه شاید در عدم شناخت ماهیت دولت مدرن باشد. دولت مدرن تنها ابزاری در اختیار کسانی که ولو با حُسن نیت خواهان استفاده از آن برای منویات خود برآیند، نیست؛ کما اینکه دولت مقوله‌ای خنثی و به کلی قابل انعطاف در دستان افراد و نهادهای خارج از آن‌هم نیست که بتوانند آن را به هر سمت و سویی که بخواهند سوق دهند. حتی اگر هم چنین خواسته‌ای مطلوب باشد، تجارب دوران پس از انقلاب نه فقط در ایران که کمابیش در همه انقلاب‌ها بیان‌گر آن است که دولت فی‌نفسه مقتضیاتی دارد که نمی‌توان به دلخواه هر چیزی را بدان تحمیل نمود. در خصوص اینکه در این مورد چه باید کرد، نیازمند تأمل نظری و دقت نظر بیشتری هستیم اما باید گفت گام نخست اذعان به وجود چنین مشکل‌ناگزیری در سامان سیاسی ایران است همان‌گونه که نزدیک‌ترین گفتمان به آرمان‌های انقلاب نیز در همین دام تعارض گرفتار شد و موجبات تنش‌های متعددی را فراهم آوردند. متأسفانه همچنان با گذر بیش از چهار دهه از عمر انقلاب و به‌رغم برخی آسیب‌شناسی‌های صورت گرفته همچنان گرایش قوی وجود دارد که قضیه مذکور را به سطح افراد و یا جریان‌های خاص فروکاسته و از ریشه‌یابی ژرف آن پرهیز کند که اگر این روند ادامه یابد، نمی‌توان به حل و فصل چنین مسئله‌ای امید بست. گفتمان ایدئولوژیک انقلاب برای بسیاری مخصوصاً حامیان عمده آن زمینه و البته جذابیت لازم را دارد که با استناد به آموزه‌های آن به مرزبندی بین خود و دیگری پردازند اما شاید از فراز تجربه مکرر همه‌سال‌های سپری‌شده زمان آن رسیده باشد که مشکل را ساختاری و فراتر از افراد و جریان‌ها تحلیل و بررسی کنیم. واقعیت آن است که دولت‌سازی روندی پویا و تغییرات در سطح آن امری مستمر در طول تاریخ است. به عبارتی دیگر، ساختار دولت در کلیت آن یک‌بار برای همیشه بنیان نهاده نمی‌شود. دولت نیز همچون دیگر نهادهای اجتماعی و انسانی نیازمند به‌روز شدن برای تحقق کارایی لازم در آن است. بدین منظور ضرورت دارد گشودگی و انعطاف لازم در سیستم بدین منظور وجود داشته باشد. واقعیت آن است که هر چند دولت در معنای Government در نگاه نخست تنها بازوی اجرایی جزء بزرگ‌تری یعنی State دانسته می‌شود، اما واقعیت آن چنانچه بیان شد، این است که دولت نهادی خنثی و بی‌طرف نیست و روندهای اجرایی همواره ملهم و متأثر از ایدئولوژی‌ها و

جهت‌گیری‌های ارزشی و هنجاری متعددی هستند که خود را به حوزه اجرا تحمیل می‌کند. اگر دولت مسئول کارآمدی در سطح جامعه و نهاد پیش‌برنده امور آن است، مصلحت‌سنجی در مورد آن اهمیت فراوانی دارد. یکی از چالش‌های اساسی برآمده از این موضوع است که نهادهای انقلابی با تعلق خاطر زیاد به آموزه‌ها و ارزش‌های انقلاب برای خود هویتی فرا زمانی و فرا مکانی تعریف می‌کنند؛ در صورتی که سیاست دولت‌ها در زمان و مکانی خاص و با ملاحظه مقتضیات عملی و عینی در مقاطع مختلف در جریان است و چون دولت پاسخگوی روندهای موجود است، نسبت نهادهای دیگر با آن باید روشن گردد. این به معنای نفی توازن قوا و یا مطلق نمودن دولت از نوع لویاتانی آن نیست اما چنانچه تجربه انقلاب اسلامی ایران در همان دهه نخست آن نشان داد، آن قدر مهم بوده که موجب شود رهبران انقلاب نهادی همچون مجمع تشخیص مصلحت نظام را به موازات نهادها و قوای دیگر و به مثابه بازویی مشورتی برای رهبری و تعیین خط‌مشی‌های کلی جمهوری اسلامی تعیین کنند. البته کارایی هر نهادی از جمله مجمع بسته به توجه بایسته در خصوص منطق آنچه «دولت» خوانده می‌شود، است. آنچه تجربه «راه طی شده» نشان می‌دهد و اکنون برای جمهوری اسلامی حائز اهمیت زیادی گردیده این است که مسائل اجرایی و عملی مربوط به دولت باید در حکم موضوعی ساختاری و نهادی مورد تصدیق و چاره‌اندیشی قرار گیرد، وگرنه این امر در صورت تداوم بحران‌های مربوطه و یا تقلیل آن به اشخاص و دولت‌هایی خاص، می‌تواند از سویی هم بازتولید گردد و هم اینکه به تعارض‌ها و کشمکش‌های ایدئولوژیک منتهی گردد که منطق حل و فصل آن گاهی شیوه‌ای رادیکال می‌طلبد. در نهایت باید گفت دولت در منطق کسانی همچون هگل هدفی مهم را در بطن خود دارد به گونه‌ای که خود دولت و تحقق منویات آن یک غایت به شمار می‌آید اما برای بسیاری از نظریه‌های معاصر، دولت وسیله‌ای در خدمت تأمین اهدافی دیگر است. نظام جمهوری اسلامی نیز ناگزیر است فلسفه وجودی دولت در دوران پسا انقلابی را باز تعریف کند و بی‌آنکه لزوماً دولت را فراتر از هر چیز بر صدر بنشانند، ضرورت دارد واقعیت وجودی آن و الزاماتش را نیز بپذیرد تا از چالش ممتد و البته تخریب‌گر بین دولت و گفتمان انقلابی پرهیز شود. دولت نهم و دهم به ریاست محمود احمدی‌نژاد، خود برخاسته از گفتمانی انقلابی بود؛ اما بررسی مواضع چالش‌برانگیز آن حاکی از تغییراتی به‌ویژه در دوره دوم احمدی‌نژاد است

که از سویی مرزبندی قابل توجهی بین او و اصول‌گرایان انقلابی پدید آورد و از سوی دیگر میل به عمل‌گرایی و در اولویت قرار دادن مصالح دولت را حتی به بهای نادیده گرفتن برخی از منویات انقلابیون نشان می‌دهد. دولت نهم و دهم در طول زمامداری خویش، در تقابل بین دو منطق وفاداری بر اصول انقلابی، حداقل طبق قرائت بخش غالب جریان اصول‌گرایی، و پیش بردن مصلحت دولت به دومی گرایش یافته و از این رو از گفتمان انقلابی فاصله گرفته و حتی طرد شد. بر این اساس طبق مدعای نوشتار حاضر، دولت نهم و دهم نیز گویی به تدریج دریافت و بر این نکته پای فشرد که نمی‌توان دولت را تنها ابزاری برای نیل به اهداف انقلابی در نظر گرفت چراکه خود دولت اقتضائاتی دارد که در عمل الزاماتی را به کارگزاران تحمیل می‌نماید.

منابع

الف) فارسی

- آرنت، هانا (۱۳۸۱) انقلاب، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، انتشارات خوارزمی؛
- احمدی‌نژاد، محمود (۱۳۸۸) سخنرانی در نهمین همایش سراسری روحانیون ارتش جمهوری اسلامی ایران، ۲۱ مهر، بازیابی در:
- <https://www.isna.ir/news/8807-04073/>
- احمدی‌نژاد، محمود (۱۳۹۰) سخنرانی در پنجمین اجلاس مجمع عمومی مجمع جهانی اهل‌بیت، ۲۰ شهریور، بازیابی در: <https://aftabnews.ir/fa/news/134407/>
- احمدی‌نژاد، محمود (۲۰۱۷) بازیابی در:
- <https://per.euronews.com/2017/12/28/ahmadinejad-reacted-to-khamenei>
- بازرگان، مهدی (۱۳۶۳) انقلاب ایران در دو حرکت، تهران، مؤلف؛
- بخشایش، فاطمه سادات (۱۳۹۷) دولت بهار: بازخوانی پرونده محمود احمدی‌نژاد بدون روتوش، تهران، رایگان؛
- رحیم‌مشایی، اسفندیار (۱۳۸۸) سخنرانی در کنفرانس انجمن سالیانه دانشگاه‌های باز، بازیابی در: <http://www.shomalnews.com/view/19291/>
- رحیم‌مشایی، اسفندیار (۱۳۸۹) سخنرانی در مراسم اختتامیه همایش ایرانیان مقیم خارج از کشور، ۱۴ مرداد، بازیابی در: www.jahannews.com/analysis/127811/
- روایت انحراف: نگاهی نو به افکار و عقاید حلقه بهار (۱۳۹۸)، جمعی از نویسندگان، اندیشکده ولاء، تهران، نشر دیدمان؛

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷) بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان در آستانه‌ی سالروز سیزده آبان، بازیابی در: <http://www.ghadeer.org/BsnText/3887>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷) سخنرانی در دیدار جمعی از حوزویان، بازیابی در: <https://article.tebyan.net/463516/>
- خلجی، محمدمهدی (۱۳۸۸) جمهوری اسلامی و نظم نوین روحانیت، ایران‌نامه، سال بیست و چهارم، صص ۱-۳۶؛
- سرزعی، علی (۱۳۹۵) پوپولیسم ایرانی: تحلیل کیفیت حکمرانی محمود احمدی‌نژاد از منظر اقتصاد و ارتباطات سیاسی، تهران، نشر کرگدن؛
- صالح‌پور، جهانگیر (۱۳۷۸) امام خمینی: فقیه دوران گذار: از فقه جواهری تا فقه‌المصلحه، کیان، ش ۴۶، صص ۲۶-۳۷؛
- فوکو، میشل (۱۳۹۲) ایرانی‌ها چه رؤیایی در سر دارند؟، ترجمه حسین معصومی همدانی، تهران، هرمس، چاپ ششم؛
- کمالی، مسعود (۱۳۸۱) جامعه مدنی، دولت و نوسازی در ایران معاصر، ترجمه کمال پولادی، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران؛
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۲) ده گفتار، تهران، انتشارات صدرا، چاپ نوزدهم؛
- میلانی، محسن (۱۳۸۳) شکل‌گیری انقلاب اسلامی از سلطنت پهلوی تا جمهوری اسلامی، ترجمه مجتبی عطارزاده، تهران، گام نو؛
- نائینی، میرزا محمدحسین (۱۳۸۲) تنبیه‌الامه و تنزیه‌الملکه، تصحیح و تحقیق: سید جواد ورعی، قم، موسسه بوستان کتاب؛

ب) انگلیسی

- Abrahamian, Eryand (1993) *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, London, University of California Press;
- Amir Arjomand, Said (2009) *After Khomeini, Iran under his Successors*, Oxford, Oxford University Press;
- Brinton, Crane (1965) *the Anatomy of Revolution*, New York, Vintage Books;
- Hallaq, Wael B. (2013) *The Impossible State; Islam, Politics, and Modernity's Moral Predicament*, New York, Columbia University Press;
- Lambton, Ann K. S. (1956) *Quis custodiet custodes: Some Reflections on the Persian Theory of Government: I, Studia Islamica*, No.5, pp. 125-148;
- Mohammadi, Majid (2008) *Judicial Reform and Reorganization in 20th Century Iran: State Building, Modernization and Islamicization*, New York, Routledge;
- Mousavi Shafae, Seyed Masoud (2003) *Globalization and contradiction between the nation and the state in Iran: The internet case, Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 12:2,189-195;
- Rajae, Farhang (2007) *Islamism and Modernism: The Challenging Discourse in Iran*, Austin: University of Texas Press;

- O’Kane, Rosemary H. T. (2000) Post-revolutionary State Building in Ethiopia, Iran and Nicaragua: Lessons from Terror, *Political Studies*: Vol 48, PP. 970–988;
- Omid, Homa (1994) *Islam and Post-Revolutionary State in Iran*, London The Macmillan Press LTD Great Britain;
- Arendt, Hannah (2002) *On Revolution*, Trans. By Ezzatollah Fooladvand, Tehran, Kharazmipub] In Persian]
- Ahmadinejad, Mahmoud (2009) Speech at the 9th Nationwide Conference of Clergy of the Islamic Republic of Iran Army, October 13, Retrieved from: <https://www.isna.ir/news/8807-04073/>[In Persian]
- Ahmadinejad, Mahmoud (2011) Speech at the fifth session of the General Assembly of the World Ahl al-Bayt Assembly, September 11, Retrieved at: <https://aftabnews.ir/fa/news/134407/>[In Persian]
- Ahmadinejad, Mahmoud (2017) Retrieved at: <https://per.euronews.com/2017/12/28/ahmadinejad-reacted-to-khamenei/>[In Persian]
- Bazargan, Mehdi (1984) Iranian revolution in two movements, Tehran, Moallef] In Persian]
- Bakhshayesh, Fateme Sadat (2018) Spring State: Rereading Mahmoud Ahmadinejad's case without retouching, Tehran, Rayegan [In Persian]
- Rahim Mashaei, Esfandiar (2009) Speech at the Open Universities Association Annual Conference, Retrieved at: <http://www.shomalnews.com/view/19291/>[In Persian]
- Rahim Mashaei, Esfandiar (2010) Speech at the closing ceremony of the conference of Iranians living abroad, August 5, Retrieved at: www.jahannews.com/analysis/127811/[In Persian]
- Deviation Narrative: A New Look at the Thoughts and Beliefs of the Bahar Circle (2019), A group of writers, Vela think tank, Tehran, Didman pub.[In Persian]
- Khamenei, Sayyid Ali (2008) Statements in the meeting of students on the eve of the 13th of Aban anniversary, Retrieved in: <http://www.ghadeer.org/BsnText/3887/> [In Persian]
- Khamenei, Sayyid Ali (2018) Speech at a gathering of clergies, retrieved in: <https://article.tebyan.net/463516/>[In Persian]
- Mohammad Mehdi Khalaji (2009) The Islamic Republic and the New Order of Clergy, Iran Nameh, Twenty-fourth year, PP.1-36[In Persian]
- Sarzaem, Ali (2016) Iranian populism: An analysis of the quality of Mahmoud Ahmadinejad's governance from the perspective of economics and political communication, Tehran, Kargadan Pub.[In Persian]
- Salehpour, Jahangir (1999) Imam Khomeini: Jurisprudence of the transitional period: from Jawaheri jurisprudence to jurisprudence, Kian, vol. 46, pp. 26-37[In Persian]
- Foucault, Michel (2013) What dreams do Iranians have in their heads? translated by Hossein Masoumi Hamdani, Tehran, Hermes, 6th edition[In Persian]
- Kamali, Masoud (2002) Revolutionary Iran: Civil Society and State in the Modernization Process, Trans. By Kamal Pouladi, Tehran, The Center of recognition of Islam and Iran[In Persian]
- Motahhari, Morteza (2003) Ten Speech, Tehran, Sadra Publishing House, 19th edition; [In Persian]
- Milani, Mohsen (2004) The formation of the Islamic revolution from the Pahlavi dynasty to the Islamic Republic, Trans. By Mojtaba Attarzadeh, Tehran, Game No[In Persian]

-Naini, Mirza Muhammad Hussain (2003) *Awakening the nation and purifying the nation*, Research by Sayyid Javad Varaei, Qom, Institute of Bustane Ketab [In Persian]

استناد به این مقاله: نصیری حامد، رضا، & مذهبی، سارویه. (۱۴۰۱). دوگانه انقلابی‌گری و دولت‌سازی در جمهوری اسلامی؛ با تأکید بر دولت‌های نهم و دهم. *دولت‌پژوهی*، ۸(۳۲)، ۳۲۸-۳۴۸. doi: 10.22054/tssq.2023.62066.1123

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...